

ЗРОСТАННЯ СВІТОВИХ ОБСЯГІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемам зростання протягом останніх років обсягів незаконного обігу зброї у світі та Україні. Проаналізовано окремі напрями руху зброї на різних ринках світу, а також тенденції щодо нарощування збройного потенціалу їх учасників. Зроблено висновок про наявність в Україні додаткових факторів ризику зростання обсягів незаконного обігу зброї, пов'язаних із наявністю окупованих територій і тривалої антитерористичної операції на сході країни.

Ключові слова: зброя, незаконний обіг зброї, міжнародні конфлікти, постачальники, організована злочинність.

Статья посвящена проблемам роста в последние годы объемов незаконного оборота оружия в мире и Украине. Проанализированы отдельные направления движения оружия на различных рынках мира, а также тенденции по наращиванию вооруженного потенциала их участников. Сделан вывод о наличии в Украине дополнительных факторов риска роста объемов незаконного оборота оружия, связанных с наличием оккупированных территорий и длительной антитеррористической операцией на востоке страны.

Ключевые слова: оружие, незаконный оборот оружия, международные конфликты, поставщики, организованная преступность.

The article is devoted to the problems of growth in the volume of illicit arms circulation in the world and Ukraine during recent years. The analysis of separate directions of weapon movement in different world markets, as well as tendencies in increasing the armed potential of their participants. It was concluded that there are additional risk factors in Ukraine for increasing the volume of illicit arms trafficking associated with the presence of the occupied territory and a long-term anti-terrorist operation in the eastern part of the country.

Key words: weapons, illicit arms trafficking, international conflicts, suppliers, organized crime.

Вступ. Питання правового забезпечення обігу зброї у світі та проблеми її незаконного і стрімкого розповсюдження стосуються кожної держави. Організована злочинна діяльність у сфері торгівлі зброєю й боєприпасами становить загрозу для більшості країн світу, зокрема й для України. Протягом останнього десятиліття Україна завоювала репутацію одного з найактивніших у світі постачальників незаконної стрілецької зброї. Злочинна торгівля зброєю не лише використовується для ведення збройних конфліктів, убивств, а й впливає на руйнування економік та окремих громад країни. За повідомленнями Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), невпевненість, пов'язана зі збройним конфліктом, залишається однією з найбільших перешкод на шляху розвитку людини, є водночас і причиною, і наслідком масової бідності. Негативні наслідки незаконного обігу зброї у світі впливають на геополітичну ситуацію та значно знижують рівень життя населення.

Проблемам запобігання незаконному обігу зброї присвячено наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених, вони висвітлені в роботах з міжнародного права, соціології, кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Цьому присвятили свої праці Ю.М. Антонян, М.М. Бабаєв, І.М. Баранник, Ю.В. Баулін, П.Д. Бі-

ленчук, В.В. Василевич, П.А. Воробей, В.О. Глушков, С.С. Еркенів, І.М. Даньшин, О.М. Джу-жа, Г.А. Зорін, Е.М. Кісілюк, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, П.П. Михайленко, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, В.П. Тихий, Л.Д. Удалова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу проблем зростання обсягів незаконного обігу зброї у світі й з'ясування їх впливу на криміногенну ситуацію в Україні.

Результати дослідження. Основи розуміння незаконного обігу зброї у світі закладено через визначення поняття «військова контрабанда». До предметів військової контрабанди зараховано не тільки ті матеріали й устаткування, що можуть слугувати військовим цілям, а й ті, які самі по собі можуть однаково слугувати як для мирних, так і військових цілей, а саме: зброя будь-якого виду (й мисливська), а також окремі частини, що належать до неї; снаряди, заряди та патрони будь-якого виду й окремі частини, що належать до них; порох і вибухові речовини, що використовують спеціально на війні; гарматні верстати, ящики, передки, фургони, польові кузні й окремі частини, що належать до них; предмети, призначені спеціально до військового обмундирування та спорядження; спеціальна військова зброя будь-якого виду; предмети табірнього спорядження й окремі частини, що належать до них; броня; військові судна, шлюпки й окремі частини, що за своїми особливостями не можуть бути використані інакше, як на військовому судні; інструменти і прилади, призначені виключно для виготовлення бойових запасів, предметів військового сухопутного або морського спорядження.

Відповідно до норм сучасного міжнародного права, поняття військової контрабанди значно розширено, а «нейтральні держави не мають права надавати державам, які воюють, озброєння. Предмети й матеріали, що слугують військовим цілям і можуть бути використані для такої мети і які перевозять на торгових судах нейтральних країн, є військовою контрабандою, у зв'язку з чим можуть бути конфісковані державами, які воюють» [1, с. 151–161].

Виступаючи в Раді Безпеки ООН у ще в далекому вересні 1999 р., Генеральний секретар назвав заходи з обмеження розповсюдження вогнепальної зброї «одним із найскладніших завдань щодо запобігання конфліктів у майбутньому столітті». На жаль, актуальність його слів зберігається й досі, в рамках сучасних світових подій набуває нового значення.

Комплекс організаційних, правових та інших заходів глобального, регіонального й національного рівнів визначають Програма дій щодо запобігання та викоренення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю й легкими озброєннями, Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї (затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 31 травня 2001 р. № 55/255), що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та Програма дій ООН із запобігання й викоренення незаконної торгівлі вогнепальною зброєю та легким озброєнням у всіх її аспектах і боротьбі з нею.

Особливу роль у розв'язанні проблеми незаконної торгівлі зброєю відіграє Рада Безпеки. Користуючись своїм правом, Рада Безпеки неодноразово вводила ембарго на постачання зброї, з метою стримати розповсюдження зброї в конкретних конфліктних ситуаціях.

Найбільш розповсюдженою у світі є незаконна торгівля стрілецькою зброєю, враховуючи її легкість, доступність у користуванні та можливість швидкого поповнення боєприпасів до неї. Сама по собі зброя є законною, незаконним є її продаж забороненим покупцям. До таких покупців зазвичай зараховують країни, уряди яких допускають конфлікти або порушення прав людини як усередині країни, так і за її межами.

За даними ООН, лише 3% зі світового арсеналу стрілецької зброї (18 млн. з 550 млн. стволів, що є у світі) нині знаходяться у представників влади. Рештою володіють злочинці й терористи. Підпільна торгівля стрілецькою зброєю становить близько п'ятої частини обсягів офіційної торгівлі цим видом озброєння. Обіг підпільної торгівлі зброєю нині оцінюють щонайменше в \$1 млрд. Значні проблеми виникають у світі у зв'язку з тим, що на чорному ринку зброї пропонують до продажу й важке озброєння, а також технології та компоненти, необхідні для створення зброї масового знищення.

Незаконну торгівлю зброєю можна умовно поділити на чорний і сірий експорт. Під час чорного експорту передавання озброєння здійснюють у супереч міжнародному й/або національному законодавству без санкції державних органів певної країни. Чорний експорт здійснюють переважно групи фізичних осіб, які іноді створюють із цією метою спеціальні фірми. Сутнісна ознака чорних постачань озброєння – їх мотивація – збагачення приватних осіб. Чорний експорт фактично тотожний контрабанді. Він порушує передусім національне законодавство країни-експортера.

Сірий експорт є постачанням озброєнь, військової техніки й технологій їх виробництва, яке здійснює держава або її окремі інститути, порушуючи норми міжнародного права, а іноді й національне законодавство, але з умовою обов'язкової участі в операції державного апарату країни-продавця. Під час сірого експорту в організацію постачань залучають державний апарат країни-експортера або окремі державні інститути, які безпосередньо беруть участь в операції або знають про неї, але не запобігають їй. Мотивація таких дій може бути двоякою – комерційною чи військово-політичною. Постачання стають сірими, якщо країна-експортер порушує взяті міжнародні зобов'язання або норми міжнародного права [2].

Незаконна торгівля зброєю й боєприпасами тісно пов'язана з організованою злочинністю в різних її виявах, а також тероризмом. Терористичні організації досить активно використовують одну з нових форм міжнародного військово-технічного співробітництва – укладання так званих комерційних контрактів на експорт зброї. Виявити кінцевих споживачів зброї при цьому досить складно, що створює реальні умови для осідання частини озброєння або коштів у невідомих посередників з недержавних структур. Такі операції дають можливість терористичним організаціям одержувати фінансові кошти й окремі види озброєння, які можуть бути використані як у зонах збройних конфліктів, так і для здійснення терористичних актів. У локальних війнах і конфліктах така зброя користується найбільшим попитом.

У період 50–60-хх рр. минулого століття ринок зброї в основному поповнювався із запасів часів Світової війни та через розкрадання складів армійських утворень, розкопок на місцях колишніх боїв з подальшим відновленням, незначна її кількість надходила із-за кордону. Велика частина зброї більш нового зразка поставлялась у часи Афганської війни. У цей період і сформувались шляхи поставки зброї через Росію, Україну, Узбекистан, Туркменію й Таджикистан [3, с. 37].

Розглядаючи питання незаконного обігу зброї в контексті участі української злочинності та злочинності інших країн на території нашої держави, варто враховувати той акт, що Україна є ще й учасником офіційного, законного ринку обігу зброї та боєприпасів. Збройні компанії-виробники продукції, що також є оборонними підприємствами, є підприємствами озброєння переважно для збройних сил держави. А тому ситуація з незаконним обігом зброї в Україні є надзвичайно актуальною для аналізу, вкрай складною для протидії правоохоронними органами й з огляду на геополітичне розташування, вкрай привабливою для транснаціональної організованої злочинності.

Нині в нашій державі традиційними джерелами незаконного обігу зброї є його об'єкти виробництва і зберігання, організації, що здійснюють вибухові та піротехнічні роботи, військові об'єкти. Близько 14% вогнепальної зброї випадає зі сфери контролю підприємств-виробників і місць її зберігання [4, с. 44].

Вагомим чинником, що вплинув на розвиток нелегальних ринків зброї, стала наявність величезних військових арсеналів. У світі прийнятним співвідношенням вважається наявність двох одиниць вогнепальної зброї на кожного військовослужбовця національних сил, в Україні це співвідношення перевищено у 25 разів [5].

За оцінками офіційних осіб, за період із 2013 до 2015 рр. в Україні розграбовано або втрачено щонайменше 300 000 одиниць стрілецької зброї й легких озброєнь, із них 200 000 одиниць утрачено переважно в зоні АТО, ще 100 000 – у Криму. Повідомляється, що із цієї кількості одиниць зброї знайдено лише 4 000. У результаті після двох років бойових дій на сході кількість незаконної стрілецької зброї в регіоні різко зросла. Зброя зі східної України стає важливим джерелом поставок для чорного ринку в інших частинах країни. Незаконна вогнепальна зброя надходить із кількох джерел за межами України [6].

За даними ООН, громадяни України та її зареєстровані підприємства неодноразово були причетні до транснаціональних незаконних поставок зброї й боєприпасів. Незважаючи на всі зусилля, зброєю українського походження досі поставляють до країн, що перебувають під санкціями ООН, а саме: Демократичної Республіки Конго та Південного Судану. Так, чеська фірма «Імекс Груп» придбала в Україні 4 000 пістолетів Макарова, надавши сертифікат кінцевого користувача, виданий урядом Афганістану. За матеріалами розслідування Державного департаменту США, «Імекс Груп» здійснювала незаконні поставки стрілецької зброї в країні, що перебувають під санкціями ООН. Директора фірми «Імекс Груп» засуджено в Чеській Республіці за контрабанду гранатометів і стрілецької зброї до Демократичної Республіки Конго та Словаччини [7, с. 5].

Відомо й інші випадки. Так, Україну обвинувачено в незаконному постачанні стратегічних крилатих ракет Х-55 до Китаю й Ірану. Серед організаторів афери фігурували російські та українські фірми, а також вищі посадові особи України. Зброя з України потрапляє до Румунії, а потім іде до Західної Європи чи на Близький Схід, але пріоритетним напрямком є Захід Європи.

Основними постачальниками зброї на світовому ринку вважаються США, Росія, Німеччина, Китай, Велика Британія, Франція та Швеція, а основними покупцями – Індія, Австралія, Сінгапур, Південна Корея, США, Алжир, Греція.

Разом із тим за 2015–2016 рр. Україна набрала чималі бали серед офіційних експортерів зброї й озброєння та за кількістю зброї, що вона імпортує іншим країнам, виявилася на дев'ятому місці, випередивши Нідерланди. У трійку постійних «клієнтів» України потрапили Китай (26% збройового експорту), Росія (12%) та Ефіопія (9,2%). П'ять найбільших експортерів зброї у світі залишилися сталими. Це, безумовно, США, Росія, Китай, Франція й Німеччина, які забезпечують 74% міжнародних поставок озброєння, а США та Росія разом – 58%. Зазначається також, що обсяг ринку озброєнь у період 2012–2016 рр. збільшився на 8,4% порівняно з попереднім п'ятирічним періодом. Також відзначена тенденція до зростання глобального ринку озброєнь, після того як протягом багатьох років у цій галузі спостерігався спад [8].

Постачальниками й посередниками руху зброї на світовому ринку в найбільшій кількості є транснаціональні злочинні організації, що діють у напрямку районів збройних конфліктів і сусідніх країн. Постачальники зброї тісно пов'язані з іншим складником – каналами розповсюдження і збуту. У Європу зброя надходить шляхом «балканського маршруту», в Росію – через контрабанду з Естонії тощо. Представники організованої злочинності Естонії активно діють на ринку нелегального обігу зброї, контрабандно поставляючи її в Західну Європу та країни СНГ. Такі формування здійснюють її закупку в Польщі, Китаї, Німеччині, Чехії, Австрії, Фінляндії, Ізраїлі й інших країнах [9, с. 87].

Подібні дані вказують на те, що Україна є не лише вигідною транзитною територією контрабандного руху зброї завдяки своєму геополітичному розташуванню, а й має статус країни-виробника й постачальника зброї та боєприпасів у світі. В Україні є досить високі технології озброєнь, а після розпаду Радянського Союзу значна частина складів військового майна радянської армії залишилася саме в нашій державі.

Разом із тим офіційні статистичні дані, надані Міністерством внутрішніх справ і Генеральною прокуратурою України, вказують на незначну кількість виявлених у нашій державі злочинів з незаконного обігу зброї організованими групами і злочинними організаціями (ст. ст. 262, 263 Кримінального кодексу України): у 2010 р. – 54; у 2011 р. – 19; у 2012 р. – 34; у 2013 р. – 3640; у 2014 р. – 72; у 2015 р. – 83; у 2016 р. – 53; у 2017 р. – 41. Учинено злочинів з використанням вогнепальної зброї: у 2010 р. – 370; у 2011 р. – 422; у 2012 р. – 357; у 2013 р. – 761; у 2014 р. – 2523; у 2015 р. – 1526; у 2016 р. – 579; у 2017 р. – 583 [10].

У березні-квітні цього року СБУ спільно з іншими правоохоронними органами провела 155 спецоперацій щодо вилучення з незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин. У результаті цих заходів припинено 92 факти незаконного обігу засобів ураження, ліквідовано 9 каналів їх контрабандного ввезення на територію України, вилучено 695 одиниць зброї, понад 1 млн 52 тис. патронів, 215,42 кг вибухових речовин, 573 вибухових пристроїв: гранати, міни тощо [11].

Як зазначив Перший заступник Голови Нацполіції – начальник кримінальної поліції В'ячеслав Аброськін – під час відеоселекторної наради з керівниками всіх структурних і територіальних підрозділів поліції, аналіз протидії злочинам, пов'язаним із незаконним обігом зброї, за останні п'ять років показує, що в середньому щорічно викривається близько 6800 злочинів цієї категорії [12].

На основі наведених даних варто зазначити, що нелегальний обіг вогнепальної зброї в діяльності організованої злочинності характеризується високою латентністю. Крім того, виявлення випадків незаконного обігу зброї вимагає від правоохоронних органів здійснення своєї діяльності кваліфіковано, оперативно, чітко, професійно, послідовно та комплексно у взаємодії між різними структурами в напрямі досягнення спільної мети.

Останніми роками правоохоронна система України зазнала чималої тривалої та суттєвої реформації й максимального кадрового оновлення, що, безумовно, не може не позначитись на якості її діяльності в напрямі протидії незаконному обігу вогнепальної зброї організованою злочинністю.

Організація з безпеки і співпраці в Європі всіяко сприяє Україні в питаннях протидії незаконному переміщенню зброї, боєприпасів і вибухових речовин через державний кордон. Так, Проект ОБСЄ «Боротьба з незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин на державному кордоні України» спрямований на підвищення потенціалу національних інституцій України в боротьбі з незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин через державний кордон України в контексті захисту національних інтересів України та боротьби із загрозами у сфері безпеки, що постійно зростають [13].

З 2014 р. Україна стала європейським лідером на ринку нелегальної зброї та боєприпасів, відзначають експерти. За даними аналітичного центру Small Arms Survey, який досліджує поширення нелегальної вогнепальної зброї, до початку конфлікту на Донбасі в Україні на руках в українців, згідно з результатами дослідження, було близько 3,1 млн одиниць нелегальної зброї. За підрахунками Української асоціації власників зброї, останніми роками ця цифра збільшилася як мінімум до 4,5–5 млн. одиниць. Гранатомети й вибухівка зараз не є дефіцитним товаром. Після початку конфлікту 70% зброї, яка вилучається правоохоронцями з незаконного обігу, – з Донбасу. Якщо за минулий рік поліція Донеччини вилучила 176 одиниць «вогнестрілів», то гранатометів – 260, а гранат – майже 3 тис.

На нелегальному ринку чи не більшим попитом користуються гранати й вибухівка, а також різноманітні гранатомети. Як зазначає заступник начальника Департаменту кримінального розшуку МВС України Сергія Редько, про насиченість нелегального ринку зброї свідчить і різке зниження цін за одиницю такого товару. До початку військового протистояння на Сході України автомат Калашникова можна було придбати за 3 тис. дол. США, після її початку – за 1 тис, а в самій зоні конфлікту ціна автомата й узагалі зменшується до мізерної суми в 100 дол. США [14].

Реальні ж масштаби незаконного обігу зброї, пов'язаної зі збройним конфліктом на Донбасі, можна оцінити лише досить приблизно. Варто враховувати й те, що цей конфлікт в Україні вже давно перевершив за тривалістю війну в Боснії 1992–1995 років, ставши найдовшим військовим конфліктом у Європі з моменту закінчення Другої світової війни.

Ураховуючи досить складну ситуацію з незаконним обігом зброї, в якій сьогодні знаходиться Україна, викликає занепокоєння й нарощування збройного потенціалу нашими найближчими країнами-сусідами. Так, будучи одним із лідерів світового ринку озброєння, Росія останніми роками старанно збільшує свій збройний і військовий потенціал. Її частка на світовому ринку в 2012–2016 рр. становила 23% від загального обсягу. Велика частина поставок (70%) припадає на «традиційних» російських партнерів – Індію, В'єтнам, Китай та Алжир. Частка Росії у світовому імпорті зброї зросла з 0,1% в 2007–2011 рр. до 0,5% в 2012–2016 рр. [15].

Занепокоєння цим фактом можна побачити й на рівні світової спільноти. Так, в інтерв'ю телеканалу SVT новий Генеральний секретар ООН А. Гуттеріш зазначив, що США й Росія більше не контролюють усіх інших гравців на світовій арені, як це було за часів СРСР. У Близько-східному регіоні «дуже активні багато країн, у тому числі Туреччина, Іран, Саудівська Аравія». За часів холодної війни XX століття навіть у найбільш напружені моменти працювали «певні функції для діалогу й комунікації, щоб гарантувати: коли виникне ризик конфронтації, події не будуть виходити за рамки контролю». Тепер цих механізмів більше немає. Тому, підкреслив він, після ракетного удару західної коаліції по Сирії у світі склалася надзвичайно небезпечна ситуація [16].

Висновки. Останніми роками світове співтовариство все більш занепокоєне різким загостренням ситуації, пов'язаної з незаконним обігом зброї, що має організований і транснаціональний характер. Актуальним це питання є й для України не лише як країни офіційного учасника світового ринку зброї, а й країни, що є територією транзиту основних її потоків. Українське суспільство занепокоєне й погіршенням криміногенної обстановки, пов'язаної зі зростанням рівня озброєності злочинного світу та, відповідно, збільшенням кількості злочинів, учинених із застосуванням різного роду зброї. Особливого значення для України набуває це питання у зв'язку з наявністю окупованих територій і тривалим здійсненням Антитерористичної операції на Сході країни, що не сприяє ефективному державному контролю за переміщенням зброї та боєприпасів із цих територій. Указані фактори сприяють формуванню додаткових каналів незаконного наповнення нашої держави цим товаром. З огляду на ту обставину, що сьогодні державою, яка безпосередньо прилягає до вказаних територій, є Російська Федерація – один із світових лідерів на ринку озброєння, для України існує реальна загроза незаконних поставок організованою злочинністю зброї та боєприпасів саме із цієї країни. За останні декілька років Росія різко збільшила свою частку на ринку зброї, а отже, Україна повинна враховувати цей фактор дестабілізації ситуації й передбачати можливі наслідки подальшого погіршення ситуації з незаконного обігу зброї на території нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Международное право в избранных документах. Москва, 1957. Т. 3. С. 151–161.
2. Буряк Р. Незаконная торговля оружием. Право и защита. 2009. № 10.
3. Транснаціональна злочинність: стан і трансформація: навчальний підручник / під ред. акад. П.Д. Біленчука. Київ: Атіка, 1999. С. 37.

4. Шелковникова Е.Д. Проблемы усиления борьбы с незаконным оборотом оружия. Государство и право. 1999. С. 44.
5. Украинская мафия стала мировым лидером в торговле оружием, наркотиками и людьми. URL: <http://uadoc.com/ua/ua1.htm>.
6. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї (квітень 2017). URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf>.
7. Chivers, C., E. Schmitt and N. Wood, 'Supplier Under Scrutiny on Arms for Afghans', New York Times, 27 March 2008, p. 5.
8. Україна в топ-10 світових продавців зброї. URL: <http://www.dw.com/uk/sipri>.
9. Яценко В.А. Транснациональная организованная преступность: криминологическая характеристика и предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2003. С. 87.
10. Стан та структура злочинності в Україні. URL: <http://www.mvs.gov.ua>; <https://www.gp.gov.ua>.
11. СБУ ликвидировала 9 каналов контрабандного ввоза оружия в Украину. URL: http://ipress.ua/ru/news_60642.html.
12. В Украине зафиксирован бум незаконного оборота оружия. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/283239-v-ukraine-zafiksirovano-bum-nezakonnogo-oborota-oruzhija>.
13. ОБСЕ допоможе Україні в боротьбі з незаконним обігом зброї та боеприпасів. URL: <https://ua.censor.net.ua/n462273>.
14. На Украине полным ходом идет нелегальная торговля оружием. URL: <https://odnarydina.org/content/na-ukraine-polnym-hodom-idet-nelegalnaya-torgovlya-oruzhiem>.
15. Баев А. Рынок вооружений за пять лет достиг максимума со времен холодной войны. URL: <https://www.rbc.ru/politics/20/02/2017/58aad8b59a794756977f5617>.
16. Генсек ООН заявил о начале новой холодной войны. URL: <https://ukraina.ru/news/20180423/1020252025.html>.